

Mazur, Grzegorz

"Polska prasa konspiracyjna (1939-1945) i powstania warszawskiego w zbiorach Biblioteki Narodowej : katalog", Jadwiga Cieślakiewicz, Hanna Falkowska, Andrzej Paczkowski, Warszawa 1984 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Prasy Polskiej 25/2, 107-109

1986

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

kulacji dokonywanych przez właścicieli tych wydawnictw lub też pracujących w nich dziennikarzy.

Przytoczone wyżej wątki z bogatej w konkrety książki A. N. Bochanowa sygnalizują zaledwie, a nie wyczerpują jej niezmiernie ciekawej tematyki, ujętej wyjątkowo zwięźle i rzeczowo. Autor skupił uwagę na ekonomicznej stronie działalności rosyjskich pism burżuazyjnych od końca XIX stulecia po rok 1914. Jednakże jego skromna objętościowo praca lepiej wyjaśnia i tłumaczy brutalny, a skuteczny nacisk kapitału na prasę w społeczeństwach burżuazyjnych niż niejeden opasyłom ogólnikowych rozważań.

Andrzej Ślisz

Jadwiga Cieślakiewicz, Hanna Falkowska, Andrzej Paczkowski, *Polska prasa konspiracyjna (1939—1945) i powstania warszawskiego w zbiorach Biblioteki Narodowej. Katalog*, Warszawa 1984, ss. 205, nlb. 3.

Polska prasa konspiracyjna lat 1939—1945 była, jeśli chodzi o zasięg i rozmiary, zjawiskiem wręcz unikalnym w skali całej okupowanej Europy. Wydawana drukami, na powielaczach, w formie maszynopisów, przepisywana ręcznie, docierała do setek tysięcy i milionów ludzi, budząc ducha oporu wśród ludności, nienawiść do hitlerowskiego okupanta, stanowiła często niezastąpione źródło niezafałszowanych informacji i antidotum na niemiecką działalność propagandową. Różne opracowania różnie szacują ilość wydawanych tytułów: na 1500, na 1800, na 2 tys. Ile faktycznie ich wychodziło, nie będziemy chyba nigdy wiedzieć. Wydawane były przez różne ugrupowania i organizacje konspiracyjne oraz z inicjatywy indywidualnej.

Pierwszym katalogiem polskiej prasy konspiracyjnej okresu II wojny światowej był opracowany przez Lucjana Dobroszyckiego, przy współudziale Wandy Kiedrzyńskiej, *Centralny katalog polskiej prasy konspiracyjnej 1939—1945*, opublikowany w 1962 r. Od tego czasu odnalezionych zostało wiele nowych tytułów, a także nie znanych wcześniej wiele numerów z tytułów już znanych. Przydatność katalogu L. Dobroszyckiego jest jednak w dalszym ciągu niewątpliwa, aczkolwiek szereg nie ujętych w nim tytułów, a przede wszystkim brak wznowień, bardzo poważnie utrudnia korzystanie z niego, zwłaszcza młodym badaczom prasy polskiej. Jest on już swego rodzaju „białym krukiem” wydawniczym. Dlatego też — dopóki nie mamy nowego katalogu prasy polskiej — katalog L. Dobroszyckiego musi być zastępowany przez cały szereg katalogów pomniejszych. Mam tu na myśli katalogi i bibliografie prasy konspiracyjnej poszczególnych regionów, jak i katalogi instytucji prasę tę przechowujących. Wśród tych ostatnich na szczególną uwagę zasługuje katalog prasy przechowywanej w Centralnym Archiwum KC PZPR, opracowany przez Władysława Mroczkowskiego i Halinę Nowosad-Łapatiew, oraz omawiany w tym miejscu katalog prasy konspiracyjnej znajdującej się w zbiorach Biblioteki Narodowej. Obie te instytucje posiadają największe w kraju zasoby prasy konspiracyjnej, co automatycznie decyduje o ich znaczeniu — żaden badacz polskiej prasy konspiracyjnej nie może się bez nich obejść, stanowią one przewodnik po najpoważniejszych jej zbiorach. Katalog opracowany przez J. Cieślakiewicz, H. Falkowską i A. Paczkowskiego jest więc niezbędną pomocą naukową dla badaczy polskiej prasy konspiracyjnej, a także — szerzej — stanowi wartościowe źródło informacji o tej prasie dla badaczy dziejów polskiego podziemia.

Omawiana praca zawiera uszeregowane w układzie alfabetycznym notki o 713 pismach konspiracyjnych lub powstańczych, wydawanych w języku polskim lub niemieckim (w ramach tzw. akcji N). Nie została wyodrębniona i przedstawiona od-

dzielnie prasa powstania warszawskiego. Każda notka zawiera (obok tytułu i podtytułu oraz sygnatury bibliotecznej) informacje: o wydawcy, miejscu ukazywania się, częstotliwości wydawania, używanej technice druku, formacie oraz dacie ukazywania się pisma, obejmujące cały okres jego wydawania. Jak stwierdzono w przedmowie, katalog obejmuje prasę wydawaną w granicach dawnej Drugiej Rzeczypospolitej, ukazującą się do momentu wyzwolenia. Co do tego ostatniego stwierdzenia, można zauważyć nieliczne wyjątki: np. „Szlakiem Narbutta. Organ Polskich Sił Zbrojnych Ziemi Lidzkiej” (s. 159, poz. 555). Chciałbym jednak dodać w tym miejscu, iż dokonywanie pod tym kątem dodatkowego podziału nie miałyby sensu, a tylko utrudniłoby korzystanie — były to nadal te same pisma, redagowane i drukowane przez tych samych ludzi.

W sytuacji gdy informacje o wydawcy, miejscu wydania i datach ukazywania się zostały zaczerpnięte z innych źródeł — nie z autopsji — zostało to zaznaczone kwadratowymi nawiasami. Przy okazji chciałbym sprostować bądź uzupełnić informacje o kilku pismach. Pismo „Słowo Polskie” (s. 152, poz. 529), wydawane przez Stronnictwo Narodowe we Lwowie, ukazywało się aż do 1946 r., najdłużej ze wszystkich lwowskich pism konspiracyjnych. Inne lwowskie pismo, „Szaniec Kresowy” (s. 159, poz. 553), było wydawane przez Narodowe Siły Zbrojne, a nie przez Armię Krajową; ponadto był jego dodruk w Brzeżanach. Słowo „szaniec” w tytule jest zresztą charakterystyczne właśnie dla pism obozu narodowego. Pismo „Wytrwamy” (s. 189, poz. 668) ukazywało się od 6 lutego 1940 r., przy czym od 1 marca pod tym właśnie tytułem; wydawane było przez związaną ze Stronnictwem Pracy grupę, w skład której wchodził m.in.: Władysław i Kazimierz Świrscy, Kazimierz Brocener, mjr Jerzy Norwid-Neugebauer. Aczkolwiek grupa ta weszła następnie w skład ZWZ-AK, „Wytrwamy” — choć regularnie wydawane i kolportowane wśród żołnierzy AK — nie stało się nigdy pismem BIP lwowskiej ZWZ-AK, a więc oficjalnym pismem ZWZ-AK. Z kolei „Sprawy Polskie” (s. 157, poz. 545) nie były wydawane przez „Delegaturę Rządu Okręgu Lidzkiego”, ponieważ takowego ani w strukturze ZWZ-AK, ani w strukturze konspiracyjnej Delegatury Rządu nie było. Istniał natomiast Okręg ZWZ-AK Nowogródek; właśnie wchodząca w jego skład komórka BIP obwodu ZWZ-AK Szczuczyn wydawała „Sprawy Polskie”. O tym, że było to pismo ZWZ-AK, świadczy ponadto znajdująca się obok tytułu klasyczna winieta pism Biura Informacji i Propagandy (BIP) ZWZ-AK: rozłożona książka i szabla. Posiadanie tej winiety oznaczało, iż dane pismo jest oficjalnym organem podziemnej armii (ZWZ-AK), a zarazem przyjęło na siebie obowiązek przestrzegania wytycznych BIP Komendy Głównej ZWZ-AK oraz — co za tym idzie — podległość merytoryczną BIP KG. Zwracając baczniejszą uwagę na tę winietę, można ustalić wydawcę wielu konspiracyjnych pism. Tylko nieliczne pisma ZWZ-AK winiety tej nie posiadały, a wśród nich wydawane przez podwydział „Antyku” (prowadzący propagandę antykomunistyczną, określanej w literaturze również jako: „wydział R” lub „wydział K”) w BIP KG: „Głos Ludu” (s. 55, poz. 165) oraz „Wolność Robotnicza” (s. 188, poz. 664). Sformułowanie określenia wydawcy jako podwydział „Antyk” byłoby precyzyjniejsze niż podanie jako wydawcy Społecznego Komitetu Antykomunistycznego. Dokładniejszego sprecyzowania wymaga również sformułowanie, iż pisma powstańcze: „Codzienne Wiadomości Powstańcze AK” (s. 35, poz. 94) oraz „Wiadomości z Miasta i Wiadomości Radiowe” (s. 181—182, poz. 636) były wydawane przez „Oddział VI Sztabu, Wydział Informacji”, Wydział Informacji bowiem w okresie konspiracji żadnej prasy nie wydawał, inne były jego zadania. Natomiast w okresie powstania warszawskiego nie prowadził działalności w zakresie informacji politycznej; faktycznie jako Wydział Informacji nie funkcjonował. Jego personel stanowił obsadę trzech placówek informacyjno-radiowych: „Rafał”, „Kowal”, „Anna”, które — jak pisze Władysław Bartoszewski — podjęły „wielostronną działalność informacyjną, propagandową, wy-

dawniczą". „Codzienne Wiadomości...” były wydawane przez placówkę „Kowal”, zaś „Wiadomości z Miasta...” przez placówkę „Anna”.

Powyższe uwagi sformułowałem, ponieważ nie tylko w omawianym katalogu znajdujemy te drobne usterki. Figurują one również we wspomnianym już katalogu prasy przechowywanej w Centralnym Archiwum KC PZPR, a na przyszłość należy uniknąć powielania nawet drobnych pomyłek. Nie umniejszają one jednak znaczenia omawianej pracy jako istotnej pomocy w badaniach nad prasą konspiracyjną, a także poważnego źródła wiedzy o niej. Dowodzą natomiast, jak wiele zostało jeszcze do ustalenia w badaniach nad polską prasą konspiracyjną lat 1939—1945, ile szczegółów i faktów jest w dalszym ciągu nie znanych.

Grzegorz Mazur

Stanisław Stępień, *Prasa ludowa w Polsce. Zarys historyczny*, Warszawa 1984, ss. 364, ilustr.

Książka S. Stępnia o dziejach czasopiśmiennictwa ludowego jest pierwszą pozycją książkową wydawnictwa „Prasa ZSL”. Składa się z czterech części, obejmujących: okres od połowy XIX w. do roku 1918, lata Drugiej Rzeczypospolitej, wojny i okupacji oraz Polski Ludowej do 1984 r. W poszczególnych częściach przedstawiono prasę stronnictw chłopskich i organizacji młodzieży ludowej. Opracowanie to po raz pierwszy prezentuje w formie popularnej całość działalności prasowej ruchu ludowego.

Książka S. Stępnia jest plagiatem: składa się z przepisanych niemal dosłownie fragmentów cudzych tekstów. Z wykorzystanych opracowań pochodzi też większość cytatów z pism ludowych. Odtworzenie głównych, ukrytych „współautorów” nie nastęrcza trudności. Dla okresu rozbiorów Stępień przepisał duże partie wstępu S. Laty do katalogu I. Turowskiej-Barowej *Polskie czasopisma o wsi i dla wsi*. Rozdziały poświęcone prasie ludowej w okresie międzywojennym składają się z fragmentów syntezy A. Paczkowskiego *Prasa polska w latach 1918—1933*. Lata II wojny światowej przedstawił autor zestawiając teksty B. Gołki (*Prasa konspiracyjna ruchu ludowego 1939—1945*), Z. J. Hirsza (*Terenowa prasa konspiracyjna ruchu ludowego 1939—1945*) oraz J. Jarowieckiego (rozdział pracy *Prasa polska w latach 1939—1945*).

Brak opracowań dotyczących okresu Polski Ludowej skłonił S. Stępnia do wykorzystania niektórych archiwaliów i relacji oraz rozproszonych artykułów. Sposób wykorzystania źródeł budzi poważne wątpliwości co do umiejętności warsztatowych autora; błędnie np. wykonano przypisy do artykułów prasowych.

Zamieszczony na końcu książki skromny wykaz literatury sporządzony został niedbale, niektóre opisy bibliograficzne są błędne, część wymienionych pozycji nie została wykorzystana — choćby II tom *Historii prasy polskiej*.

Ilość przypisów została ograniczona do minimum, jednak spośród wymienionych pozycji autor powołał się tylko na tekst S. Laty (s. 20). Część przypisów znalazła się w pracy Stępnia dlatego, że umieścili je w swych tekstach „współautorzy”.

W części pierwszej autor oparł się, jak wynika z przypisów, na pracach powstałych do roku 1960; tylko artykuł o „Siewbie” ogłoszono w 1968 r. O braku krytycyzmu świadczy zachowanie ówczesnych ocen opisywanych wydarzeń. Wyjątkowo potraktował Stępień syntezę A. Paczkowskiego: nie wspomina o niej ani razu, za to przyznaje się do przytoczenia drobnych fragmentów innych autorów. Zastanawia-